

בפר למחקר

עבודת דוקטור

הבלוגוספירה של המגזר הערבי בישראל כאמצעי תקשורת אלטרנטיבי

האמה אבו־קשק

בהנחיית פרופ' דן כספי ופרופ' ניב אחיטוב, החוג לתקשורת, אוניברסיטת בן-גוריון, 2016

עבודת הדוקטור שלי בחנה את תופעת הבלוגים בקרב המיעוט הערבי בישראל כתקשורת אלטרנטיבית. אחת הסיבות לפנייה של מיעוט לתקשורת אלטרנטיבית קשורה ליחסו של הרוב אל המיעוט. למרות ההשקפה המקובלת, כאילו לתקשורת המרכזית יש פוטנציאל לאפשר לקבוצות מיעוט אתניות ודתיות לבטא את הגיון התרבותי שלהן ולהשתתף בספרה הציבורית, המציאות היא שאמצעי תקשורת אלה אינם מספקים באופן מלא את הצרכים התקשורתיים של רוב קבוצות המיעוט. על פי מחקרים, ככל שאוכלוסייה נדחקת יותר לשוליים כך חבריה נוטים במידה רבה יותר לחוות אי־שביעות רצון מיחסה של תקשורת הזרם המרכזי ומנסים ליצור לעצמם תקשורת אלטרנטיבית.

אופי היחסים בין הרוב היהודי למיעוט הערבי השפיע על צורת התפתחותה ועל מנגנוני פעילותה של התקשורת הערבית בישראל, אשר פעלה במשך שנים תחת פיקוח ובקרה הדוקים של הממסד. בתקשורת הישראלית המרכזית הערבים מוצגים באופן שלילי, בהקשר של סטייה או כמי שמאיימים על קבוצת הרוב בחברה. לכן יש לאוכלוסייה הערבית בישראל – כמיעוט לאומי ותרבותי הסובל מהדרה ומדחיקה לשוליה של חברת הרוב שהוא חי בתוכה – מוטיבציה להשתמש באינטרנט ככלי אלטרנטיבי. המחקר בוחן אם הבלוגים משמשים כתקשורת אלטרנטיבית את בני המיעוט הערבי בישראל תוך המשגה תאורטית

של תקשורת אלטרנטיבית. כדי לבחון את התופעה השתמשתי במחקר בשיטת מחקר מעורבת שהיא שילוב של מחקר כמותי ומחקר איכותני. במחקר הכמותי רציתי לענות על השאלה: מהם התכנים, המאפיינים ומבני הבלוגים של הערבים בישראל?

סוג המחקר: מחקר תיאורי אנליטי המתאר את תופעת הבלוגים בקרב הערבים בישראל.

אוכלוסיית היעד: בלוגים ופוסטים של ערבים בישראל. המדגם ושיטת הדגימה: במחקר דגמתי 112 בלוגים, ומתוכם נדגמו 729 פוסטים. שיטת הדגימה של הפוסטים היתה מקרית פשוטה. בכל בלוג קובצו הפוסטים באופן אקראי לקבוצות שכללו 9 פוסטים. מכל קבוצה נדגם פוסט אחד באקראי על פי רשימה אקראית של מספרים בין 1 ל-9.

כלי המחקר: כלי המחקר הוא דף קידוד שבעזרתו נאספו הנתונים ואשר חולק לשלושה חלקים: נתוני הבלוג, נתוני הבלוגר ונתוני הפוסט. ניתוח ועיבוד הנתונים: עיבוד הנתונים והסקת מסקנות בוצע באמצעות תוכנת הניתוח הסטטיסטי JMP שלתוכה הוזנו כלל הנתונים. במחקר האיכותני, לעומת זאת, התמקדתי בבחינה השוואתית בין הבלוגים לעיתונות הערבית בשני נושאים: "עופרת יצוקה" ו"צוק איתן". בדקתי איך המבצעים "עופרת יצוקה" ו"צוק איתן" באו לידי ביטוי בזירת הבלוגוספירה הערבית בישראל ובעיתונות הערבית הפופולרית. אוכלוסיית המחקר בתקופת "עופרת יצוקה" מנתה פוסטים בבלוגים ומאמרי דעה בעיתונות הערבית המודפסת. נותחו פוסטים מן הבלוגוספירה הערבית בישראל אשר התייחסו למלחמה בעזה בתאריכים 27 בדצמבר 2008 עד 30 בינואר 2009. סך הכול נותחו שמונים פוסטים שנדגמו משלושים בלוגים. כמחצית מכותבי הבלוגים היו גברים, רובם בעלי השכלה גבוהה ובטוחו הגילים 25-34. בעיתונות הערבית המודפסת בדקתי את שלושת העיתונים הנפוצים ביותר בחברה הערבית (שאינם מפלגתיים): פאנוראמא, כל אל-ערב ואל-צנארה. בשלושתם נותחו מאמרי הדעה שהתייחסו למלחמה בעזה בין 27 בדצמבר 2008 ל-30 בינואר 2009. נסקרו ארבעה גיליונות מכל עיתון, ובסך הכול נותחו 78 מאמרים בנושא עופרת יצוקה.

הסכסוך והדגישו את הנרטיב הפלסטיני, בעיתונות הציעו פתרונות אפשריים לסכסוך (כמו הסכם שלום, מדינה דו-לאומית, סיום הכיבוש והתאחדות).

בתקופת "צוק איתן" סווגו יותר ממחצית הפוסטים תחת הקטגוריה "אנחנו והם", וההתייחסות הייתה שוב בהקשר היסטורי רחב של העם הפלסטיני, אך הפעם נוספו להקשר זה גם שתי המלחמות הקודמות בעזה – "עופרת יצוקה" ו"עמוד ענן" – כדי להדגיש שמדובר בשרשרת של מלחמות נמשכות. לעומת זאת ניתוח מאמרי הדעה בעיתונים כל אל-ערב ואל-צנארה מן הזווית של "אנחנו והם" העלה שהמלחמה בעזה החזירה את הדיון על אירועי אוקטובר 2000, אל יחס הממסד כלפי המיעוט הערבי. עם זאת קראו העיתונים לרגיעה ולהסדר פנימי. קטגוריית "ייצוג המציאות". נמצא שבמהלך "עופרת יצוקה" שימשו הבלוגים אמצעי לייצוג מציאותי של דמויות ולהצגת מידע על המציאות בעזה. מניתוח הפוסטים עולה שיותר משליש מאלה שהשתתפו במדגם התייחסו באופן ישיר לעזה והביעו הזדהות עם תושביה. בעשותם כן, השתמשו רובם המוחץ של הבלוגרים בטכניקת התקריב – תקריב של המצב, של זירת ההתרחשויות ושל הדמויות. הבלוגרים לקחו את קוראיהם לכל פינה ופינה ברצועת עזה כדי לתאר את המצב הטרגי ולהדגיש את סבל התושבים, בפרט הקטינים. תיאורם היה עשיר והביע רגשות עזים. ייצוג המציאות בעיתונות הערבית היה שונה. בשלושת העיתונים הפופולריים הסתייעו הכותבים בטכניקת התרחיק, "לונג שוט", בתיאור המלחמה בעזה. תיאוריהם התייחסו למצב בכללותו, והכותבים קיבצו את ההתרחשויות וסיכמו את האירועים במספרים.

בתקופת "צוק איתן" שימשו הבלוגים גם אמצעי לייצוג המציאות על הקורבנות בעזה. מהניתוח עלה שכשליש מהפוסטים בנו מציאות אלטרנטיבית המתארת את הצד העזתי כקורבן, והפעם עם שמותיהם ופניהם. זיהיתי תהליך של קונקרטיזציה: הסיפור שנועד לגייס רגשית (בתקופת עופרת יצוקה) היה למציאות, לפנים ושמות של ההרוגים. היה מעבר מרטוריקה רגשית לרטוריקה רגשית-רציונלית. לעומת זאת, בשני העיתונים המשיכו כותבי מאמרי הדעה להסתייע בטכניקת התרחיק, "לונג שוט".

קטגוריית "אקטיביזם והנעה לפעולה". בתקופת "עופרת יצוקה" נמצא כי בשליש מכלל הפוסטים בנושא המבצע היה שימוש ברטוריקה מגייסת. הקריאות בבלוגים היו חוץ-ממסדיות, והבלוגרים השתמשו בבלוגים כאמצעי להנעה לפעולה מקוונת ולא-מקוונת. האקטיביזם המקוון התבטא בהפצת מידע על המלחמה ועל קורבנותיה ובקריאה לגיוס אנשים למסע האלקטרוני. ההנעה לפעולה הלא-מקוונת התבטאה בגיוס משאבים, נוסף על קריאה למאבק אלים ולענישה (כמו חרם על ההשתתפות בכנסת ועל ההצבעה לה, אינתפאדה שלישית). לעומת זאת בעיתונות היו הקריאות לפעולה מתוננת, ממסדיות, לא אלימות, וההפניה נעשתה דרך ההנהגה (תוך שמירה על יחסי הכוח).

ב"צוק איתן" סווגו רוב הפוסטים שנתחו בנושא המבצע תחת הקטגוריה של אקטיביזם והנעה לפעולה. בפוסטים אלה נעשה שימוש ברטוריקה מגייסת לפעולה לא מקוונת. הגיוס לפעולות הלא מקוונות – ובפרט להפגנות – לא הוגבל לרמה המקומית הארצית, והבלוגרים

כמו כן במהלך מבצע "צוק איתן", בתאריכים 8 ביולי 2014 עד 26 באוגוסט 2014, נותחו פוסטים מבלוגים ערביים שעסקו בנושא. סך הכול נותחו כארבעים פוסטים מעשרה בלוגים. רוב כותבי הבלוגים היו גברים, רובם בעלי השכלה גבוהה. באותה תקופה בדקתי גם את שלושת העיתונים הפופולריים בחברה הערבית: פאנוראמא, כל אל-ערב ואל-צנארה. מצאתי שבעיתון פאנוראמא לא נכתב אף מאמר דעה במהלך המבצע, לכן נותחו מאמרים רק משני העיתונים האחרים, בתקופה שבין 8 ביולי 2014 ל-26 באוגוסט 2014. בסך הכול נותחו 35 מאמרים בנושא צוק איתן, משבעה גיליונות של כל אחד מהעיתונים.

חלק זה של המחקר נערך בשילוב של כמה שיטות המקובלות במחקר האיכותני: ניתוח שיח, ניתוח תוכן וניתוח מבנה. לשילוב כמה שיטות של ניתוח נתונים איכותני כמה מטרות: השלמת ידע (Complementarity), הרחבה והעמקה (Expansion) של ידע הנצבר בכלים שונים והסברת נתונים (Explanation). הדבר תורם להשגת תהליך מחקרי מעמיק. במחקר נעזרתי בתוכנת נרלייזר (Narralizer) בבניית הקטגוריות. זוהי תוכנה מסוג "קידוד ושליפת מידע", ואין היא מבצעת את מלאכת הניתוח במקום החוקרים.

הממצאים העיקריים של המחקר הכמותי, בניתוח מאפייני הרקע של הבלוגרים הערבים בישראל, היו כי 47 אחוז מהבלוגרים הם גברים לעומת ארבעים אחוז נשים, ולגבי היתר אין מידע. מאלה שחשפו את גילם נמצא הבדל מובהק ($p < 0.0001$) בשכיחות של צעירים לעומת מבוגרים: 24 אחוז היו בטווח הגילים 25-34 ו-13 אחוז עד גיל 24. אצל מי שחשפו את נתון ההשכלה נמצא ש-38 אחוז היו בעלי השכלה גבוהה מאלה ו-13 אחוז בעלי השכלה גבוהה חלקית (סטודנטים).

בניתוח מבנה הבלוג נמצא כי הרוב המוחלט של הבלוגרים (91 אחוז) השתמשו באתרים "ניטרליים" לניהול הבלוג, כלומר אתרים שהסיומת שלהם היא במתחם הגנרי (כמו, com, net) ולא במתחם המקומי הישראלי עם הסיומת IL. אשר להצבת סמלים לאומיים בבלוג, בשליש מהבלוגים שנדגמו (32 אחוז) מופיע סמל לאומי (כמו דגל פלסטין).

בניתוח הפוסטים נמצא ששכיחותם של עניינים ציבוריים (57 אחוז) גבוהה באופן מובהק ($p < 0.0001$) משכיחות ענייני סגנון חיים (43 אחוז). בענייני הציבור בלטה הסוגיה הפלסטינית בשיעור הגבוה ביותר (כ-24 אחוז) בפוסטים, וסוגיית יחסי מיעוט-רוב הייתה במקום השני (18 אחוז). בענייני סגנון חיים נמצא שסוגיות הקשורות למחשבות ורגשות קיבלו כ-43 אחוז מן ההתייחסויות, לעומת כ-13.5 אחוז בנושאי דת.

הממצאים העיקריים של המחקר האיכותני היו כי בשני הנושאים, "עופרת יצוקה" ו"צוק איתן", נמצאו שלוש קטגוריות מרכזיות: "אנחנו והם", "ייצוג המציאות" ו"אקטיביזם והנעה לפעולה".

קטגוריית "אנחנו והם". נמצא שרוב הפוסטים בנושא "עופרת יצוקה" בבלוגים סווגו תחת הקטגוריה "אנחנו והם". הסיפורים שהבלוגרים מספרים הם בהקשר היסטורי-תרבותי שהוא תשתית בתהליך עיצובה והבנייתה של הזהות אצל הפלסטיני – ההיסטוריה של הסכסוך הפלסטיני-ישראלי. בעוד הבלוגים חידדו את נושא

ביטחוניים מורכבים כוללים סוגיות רבות שהציבור מתקשה להבין, לדעת עיתונאים ועורכים, דבר המביא את אנשי המקצוע לעסוק בנושאים אלה פחות. השערה זו לא נבדקה אמפירית-שיטתית עד היום. יתר על כן, השערה אחרונה הייתה כי מסגורם של הפרויקטים העומדים במרכז כל אחד מהנושאים המורכבים יהיה אוהד ולא ביקורתי, זאת בשל העובדה כי העיתונות הישראלית, כמו גם העיתונות במדינות דמוקרטיות אחרות, נוטה להתגייס לצדו של המסד הפוליטי בעתות של מחלוקת על דרכו, כפי שכבר התגלה במחקרי תקשורת קודמים בישראל ובעולם. על פי ההשערה, המגמות הללו יבואו לידי ביטוי משמעותי יותר בעיתונות הפופולרית שיוצגה במחקר על ידי העיתון ידיעות אחרונות, בהשוואה לעיתונות האיכותית שיוצגה במחקר על ידי עיתון הארץ. זאת מפני שהאחרונה מעמיקה יותר בניחותיה ונוטה לבקר את המוסד הפוליטי.

שלושת השלבים הראשונים במחקר עסקו במאפייני הנושאים הנחקרים בסדר היום התקשורתי. בשלב הראשון של המחקר נותחה כמותית, באמצעות מדד אשר גובש במחקרי תקשורת קודמים, בולטותם היחסית של שמונה נושאים צבאיים-ביטחוניים שנבחרו למחקר, ש-1,322 פריטים שהתפרסמו עליהם נדלו לצורך המחקר. מחצית הנושאים – הוויכוח על פרויקט הטיל "חץ", צוללות ה"דולפין" ומקומן ב"מכה השנייה", כדאיות פרויקט הטנק "מרכבה" ויישום מודל "צבא קטן וחכם" בצה"ל – הוגדרו במחקר כ"מורכבים", ואילו מחציתם השנייה – עישון סמים, דיווחי שקר, תאונות אימונים ושמירת סודות בצה"ל – הוגדרו כ"פשוטים". זאת על פי מדד שפותח על בסיס מדדי מורכבות שגובשו למחקרים קודמים, ואשר עסקו בתקשורת ובהגות צבאית.

בשלב השני נותחה כמותית הבולטות של מיצוי הסוגיות המשמעותיות בנושאים המורכבים כפי שבא לידי ביטוי ב-138 הפריטים העיתונאיים מסוג זה בשני העיתונים הנחקרים. כלומר, מידת ההבלטה הכוללת שניתנה בעיתונים הנחקרים לסוגיות משמעותיות בנושאים המורכבים, שהמחקר זיהה אותן כחשובות ליידוע הציבור. הניתוח בשלב זה התייחס גם לעיתונאים שכתבו בנושאים המורכבים בשני העיתונים הנחקרים.

בשלב השלישי נותחו המסגור (framing) של הפרויקטים שעמדו בלבו של כל נושא מורכב, כמותית ואיכותית, ותרומתם של העיתונאים שכתבו בנושאים אלה לאופיו של המסגור ולבולטותו.

בשלב הרביעי והאחרון של המחקר נערכו ראיונות מובנים למחצה עם עיתונאים ועם עורכים בידעות אחרונות ובהארץ, ועם בכירים בצנזורה הצבאית וביחידת דובר צה"ל, שבהם התבקשו המראיינים להסביר מהן לדעתם הסיבות למאפייני הבולטות, המיצוי/העמקה והמסגור כפי שנמצאו במחקר.

ממצאי השלב הראשון של המחקר הראו כי הנושאים הצבאיים-ביטחוניים המורכבים שנבחרו למחקר בלטו פחות מן הנושאים הפשוטים. הדבר בלט יותר בעיתון ידיעות אחרונות. כן נמצא כי הוויכוח על נחיצות פרויקט הטיל "חץ" בעיתון הארץ בלט באופן משמעותי יותר בהשוואה לבולטות הנושאים המורכבים האחרים, ובחלק מהמדדים אף עלה על חלק מהנושאים הפשוטים בעיתונים

סיפקו מידע כלל-ערבי ואף גלובלי. אשר לעיתונות הערבית, רוב המאמרים שנדגמו מעיתוני כל אל-ערב ואל-צנארה סווגו גם הם תחת קטגוריה זו, ושוב קראה העיתונות להתנגדות ממסדית ולא אלימה. לאור ממצאים אלה אפשר להסיק שהבלוגים שכותבים בני המיעוט הערבי בישראל הם התקשורת האלטרנטיבית שלהם. הבלוגים מאפשרים לערבים גישה וייצוג אחר מזה של התקשורת הפופולרית והמרכזית בכך שהם מציעים אג'נדה וסדר יום אלטרנטיבי. המחקר מצא גם כי הסוגיות שמעסיקות את הבלוגרים הערבים הן סוגיות ציבוריות הקשורות למיעוט ולעם הפלסטיני. ובזמן המלחמות הפכו הבלוגים לתקשורת אקטיביסטית.

עבודת דוקטור

תקשורת קהת שיניים: קביעת סדר היום הצבאי-ביטחוני בישראל בעתות שגרה

חיים פרנקל

בהנחיית פרופ' אבי קובר ופרופ' הלל נוסק, החוג למדע המדינה, אוניברסיטת ברא"ל, 2017

העבודה עוסקת בשני נושאים חשובים המעניינים את החברה הדמוקרטית המערבית כיום: תקשורת המונים וצבא וביטחון. המחקר מבוסס על תאוריית "קביעת סדר היום" (Agenda setting theory), שתופסת בעשורים האחרונים מקום חשוב בניסיון לקשור בין תקשורת ההמונים ובין עיצוב דעת קהל. במרכזו השאלה אם נושאים צבאיים-ביטחוניים מורכבים זוכים לבולטות (salience) ולמיצוי/העמקה (utilization) מספקים וכן למסגור (framing) ביקורתי בסדר היום התקשורתי, כפי שדורשת התאוריה הנורמטיבית (Normative theory), הרואה בעיתונות "רשות רביעית" היריבה למוסד הפוליטי בשם האינטרס הציבורי ולמען החברה האזרחית.

המחקר מציג לראשונה את הקשר שבין נושאים צבאיים-ביטחוניים מורכבים, שחשיבותם רבה לביטחון המדינה ולשלום אזרחיה, ובין ההיקף והאיכות של העיסוק התקשורתי בהם, המשפיעים על הדיון הציבורי ועל מדיניות המסד הפוליטי, בעת שגרה במשך 18.5 שנים. זאת בשונה מרובם המוחלט של המחקרים בתחום, שהתרכזו בתפקוד התקשורת בשעות חירום ולזמן קצר יחסית – בלחימה כוללת, בלחימה נמוכת עצימות, במהלך אירועי טרור ובעת מבצעים צבאיים מוגבלים, כגון מלחמות ישראל ומבצעים של צה"ל בשטחים, מלחמות עיראק, מלחמת וייטנאם, פיגועי 11 בספטמבר 2001 ומתקפות נאט"ו בקוסובו. השערת המחקר הייתה שנושאים צבאיים-ביטחוניים מורכבים יוכלו בעיתונות פחות מנושאים צבאיים-ביטחוניים פשוטים. הסיבה לכך היא נטייתה של העיתונות לכתובה פופולרית, כפי שגילו מחקרי תקשורת בעבר. השערה נוספת במחקר הייתה שהעמקה בנושאים המורכבים לא תהיה מושלמת משום העובדה שנושאים צבאיים-

מוסד התקשורת למוסד הפוליטי, את הצורך לגבות את עבודתם הביקורתית של עיתונאים בידי מערכות העיתונים, העורכים והמו"לים, וכן מתן הכשרה עיתונאית מתאימה והתמחות בנושאים המסוקרים, הידוק הקשר המקצועי עם האקדמיה ועם מוסדות מחקר, השגת תמיכה ציבורית במעמדה העצמאי של העיתונות וחיזוק אמצעי התקשורת הציבוריים.

עבודת דוקטור

מין, מדע, מדיה: ניתוח ההיבטים הפומביים של הייעוץ המיני בעיתונות הייעודית העברית

יואב קניאס

בהנחיית פרופ' עמית פינצ'בסקי, החוג לתקשורת ועיתונאות, האוניברסיטה העברית בירושלים, 2017

מדי יום אנחנו נחשפים לסקסולוגים במדיה שמייעצים לנו כיצד לשפר את חיי המין שלנו. אולם לצד הטריטוריות שבסיטואציה ואולי בשלה, עולות שאלות: מדוע אדם המציג עצמו כמומחה מדבר אלינו בפומבי (ולא בקליניקה שלו) על התחום האינטימי ביותר בחיינו? מי העניק לו את הבמה ואת סמכות הייעוץ בתחום? מה גורם לצרכני המדיה לפנות לאותם מומחי מין? ומה מניע את המדיה להעניק לשיח זה את הבמה?

המחקר מראה כיצד ההכרה הציבורית בתחום הידע המיני (סקסולוגיה – ייעוץ וטיפול מיני) כפרופסיה בארץ התפתחה בעיתונות המודפסת הייעודית. זאת למרות, ואולי בזכות, הנושאים האינטימיים שבהם היא עוסקת. מהמחקר עולה שהייעוץ המיני הפומבי צמח במדורי הייעוץ בעיתונות הנשים, הנוער והפנאי, ועם הזמן סיקורו התפשט בשאר עמודי העיתונים ויצר שפה מינית פומבית ששילבה מושגים מקצועיים ושפת יום-יום כאחד.

בד בבד חושף המחקר את תהליכי התפתחות דפוסי הסיקור של העיתונות הישראלית ואת תפקידה בהחדרת ערכים, נורמות ואידאולוגיות ששירתו אינטרסים כלכליים של גופי התקשורת עצמם. על כן המחקר מציג כיצד השיח על מין ומיניות מעוצב, משועתק ומופץ באופן ציבורי ופומבי בעיתונות העברית הייעודית החל בשנות השלושים של המאה העשרים.

כמו כן שואל המחקר: באיזה אופן משתלבים מאפייני הפרופסיונליים של תחום ידע המיני עם דרכי ייצור הידע במדיה? ואיזה תפקיד ממלאים היחסים בינו ובין המדיה בהבאתו לשיח הציבורי ובהכניית המיניות הישראלית?

לצורך בחינת טכניקות הייצור וההפצה של שיח זה, נעשה שימוש בגישה ההיסטורית ל"ניתוח שיח ביקורתי" (The Historical Discourse Approach), שעוסקת בניתוח פרקטיקות שיח בתחום ידע מסוים

הנחקרים. פרשן הארץ לענייני צבא וביטחון, ראובן פדהצור ז"ל, היה התורם העיקרי לכך.

ממצאי השלב השני של המחקר, שעסק במדידת אחוזי מיצוי הנושאים ובבולטותם בסדר היום התקשורת, הראו שאחוז המיצוי הנושאי בשני העיתונים יחד היה בממוצע כשליש מסך כל הבולטות הנושאית. ממצא זה היה תוצאה של מיצוי גבוה יותר של הנושאים המורכבים, פי שניים לערך, בעיתון הארץ בהשוואה למיצוי בעיתון ידיעות אחרונות.

על פי ממצאי השלב השלישי במחקר, שעסק במסגור, הובלטו תכונותיהם החיוביות של הפרויקטים שעמדו במרכזם של הנושאים המורכבים בשני העיתונים יחד. בעיתון ידיעות אחרונות זכו כל הפרויקטים הנחקרים למסגור חיובי יותר מאשר למסגור שלילי. לעומת זאת בעיתון הארץ רק שני נושאים – "צבא קטן וחכם" ו"צוללות ה"דולפין" ומקומן ב"מכה השנייה" – זכו למסגור חיובי יותר מאשר שלילי; הוויכוח על נחיצות מערכת הטיל "חץ" וכדאיות פרויקט הטנק "מרכבה" זכו למסגור שלילי יותר מאשר למסגור חיובי. עוד נמצא במחקר כי בעיתון הארץ היה המסגור בכל הנושאים המורכבים יחד שלילי יותר מאשר חיובי, בניגוד להשערות המחקר. על פי הממצאים, בלטה תרומתם של שני עיתונאים למסגור הביקורתי של פרויקט ה"חץ" ושל פרויקט ה"מרכבה" בעיתון הארץ: ראובן פדהצור, שהוביל את הביקורת על פרויקט ה"חץ", ואמנון ברזילי, שהוביל את הביקורת על פרויקט טנק "מרכבה".

רבים מההסברים לאופן הסיקור, כפי שעלו בראיונות שנערכו עם עורכים ועם עיתונאים בעיתונים הנחקרים, התייחסו לממד הפרופסיונלי החיצוני לצורך של העיתונות, בעיקר הפופולרית, לפנות לקהל רחב שרצונותיו והקשב שלו מכתיבים את הבלטת הנושאים הפשוטים יותר מהנושאים המורכבים, ובאופן טבעי גם מכתיבים מיצוי חלקי בלבד של נושאים אלה. כמו כן תפסה מקום חשוב בהסברים על הבולטות והמיצוי התחרות שקמה לעיתונות המודפסת מצד הטלוויזיה ומאוחר יותר מצד האינטרנט. זו הוסיפה, לדעת המרואיינים, לנטיית העיתונות המודפסת לסקר נושאים מורכבים בצורה לא בולטת ולא ממצה, דבר שאמור היה לתרום לפופולריות של תכניה ולסייע לה בתחרות עם המדיה האלקטרוניים והחדשים.

המרואיינים הסבירו את היעדר הביקורתיות בעיתון ידיעות אחרונות על מדיניות המוסד הפוליטי בנוגע לפרויקטים העומדים בלבו של כל נושא מורכב. הסברם התמקד בעובדה שביקורת כזאת עלולה לפגום, לדעת אנשי המקצוע, במצב רוחו ובשלוותו של ציבור הקוראים, המבקש לתפיסתם לקרוא תכנים שנכתבים בנימה לאומית ופטריוטית, נטולת ביקורת.

בראיונות עם כמה מרוברי צה"ל ועם הצנזורית הצבאית הראשית של צה"ל שכיהנו בתקופה הנחקרת, עלה כי מדיניות דובר צה"ל ומדיניות הצנזורה בנושאים המורכבים לא היו גורם משמעותי במאפייני סיקורם.

ממצאי המחקר אפשרו להפיק תובנות מספר לשיפור העבודה העיתונאית, בשאיפה לשרת בצורה טובה יותר את האינטרס הציבורי. אלה כוללות את הבנת תפקידו החשוב של העיתונאי ביחסים שבין

רופאי הנשים, שהיו סמכות מוכרת לקוראות בתחום, הציבה העיתונות האלטרנטיבית את הסקסולוגים והפסיכולוגים כמומחי הידע המיני. אלה שימשו את עיתון האקטואליה והפנאי העולם הזה ככלי לקידום האג'נדה החברתית והפוליטית החתרנית של מערכת העיתון על ידי העלאת נושאים שנחשבו לטאבו בשיח הציבורי, כגון: הומוסקסואליות, אמצעי מניעה, מיניות מתבגרים. הדיון המיני הליברלי הגיע לעיתונות הנשים בסוף שנות השישים, על רקע הדיון הפוליטי החברתי בחוק ההפלות וחיזוק מגמת האמריקניזציה בישראל.

עיתוני הנשים השתמשו באסטרטגיות שונות לטשטש את המגמה שחתרה תחת ההגמוניה, כדי לא לפגוע בתפוצתם. בעזרת טקסטים מהעיתונות והספרות המערבית האמריקנית והבריטית הם אפשרו מבט מקרוב על תופעות שנויות במחלוקת בתחום הידע המיני (כגון: המין הקבוצתי ופורנוגרפיה), תוך כדי השארת השיפוט המוסרי בידי הקוראים.

פומביות תחום הידע המיני הגיעה לשיאה בשלהי שנות השבעים ובמחצית הראשונה של שנות השמונים על רקע שינויים חברתיים, תרבותיים ופוליטיים, כגון חתימת הסכם השלום עם מצרים, השלכות מלחמת לבנון שהביאו לערעור הקונסנזוס הלאומי ההגמוני. באותה תקופה הגיעו לארץ סקסולוגים שהשתלמו בארצות הברית ומצאו את הדרך לקבל הכרה בסיוע עיתונאיות בעלות תודעה פמיניסטית. שני עיתוני הנשים המרכזיים, את ולאיישה, פרסמו כתבות ומדורים שסייעו לביסוס הסקסולוגיה בישראל, תוך כדי שימור העניין העיתונאי של הקוראים ושימוש בפן המציפני שבמין.

גישתם הייתה של שיח רציונלי ועיסוק ישיר במין ובמיניות, והם אתגרו ערכים, נורמות ואידאולוגיות מקודשים בחברה הישראלית. למשל, אידאל האושר והסיפוק בנישואין הוחלף בשיח על חוסר הסיפוק והשעמום בחיי המין הזוגיים. אולם כניסתו המאוחרת של עידן האיידס לשיח הישראלי הפומבי במחצית השנייה של שנות השמונים הורידה את קרנה של הסקסולוגיה, שהתמקדה בעונג ובסיפוק המיניים לטובת הגישה הפסיכולוגית שהדגישה את חשיבות מערכות היחסים והרפואה הקונוונציונלית, שהתמקדה בסכנות ההדבקה בנגיף. לפיכך נאלצו הסקסולוגים לרסן את הדיון המיני ולמקד אותו במסגרת הזוגית המסורתית כמקובל בישראל.

תרומת המחקר ומסקנותיו

המחקר ממחיש את תפקידה המרכזי של המדיה בגיבושה והשגרתה של שפה טיפולית מינית רציונלית בקרב הקוראים. יישום שפה זו מצביע על הצלחת שיתוף הפעולה בין העיתונאים לסקסולוגים במשימתם להפוך את הסקסולוגיה לפרופסיה מוכרת ואת הדיבור הפומבי על המין ללגיטימי ואטרקטיבי, למרות הנורמות והערכים ההגמוניים השמרניים ששלטו בחברה הישראלית.

תרומה נוספת של המחקר מתבטאת בחשיפת מאבקי הכוח בין מומחים מתחומי ידע מגוונים (כגון גניקולוגיה, פסיכולוגיה, חינוך ורפואה) למול הסקסולוגים, על סמכות הייעוץ הפומבית בתחום המין שהתאפשרו לאור היעדר מסלול הכשרה אקדמי אחיד ומוסכם. כך שגם יועצים נטולי הכשרה יכלו להשתתף בהעברה ויישום הידע

באמצעות בחינת הממד הדיאכרוני וההקשר החברתי-פוליטי שבו הם מתרחשים. לפיכך הקורפוס המחקרי מורכב בעיקרו מכתבות הסברה והדרכה בנושאים הקשורים לגוף הפורה, פרקטיקות מיניות ועונג מיני, מערכות יחסים זוגיות, נטיות מיניות והתבגרות מינית, לצד מדורי ייעוץ של שאלות קוראים ותשובות מומחים. שיח פומבי זה בלט משנות השלושים של המאה העשרים בעיתוני נשים (למשל עולם האישה החל ב-1940, לאישה החל ב-1947), שהם עיקר הקורפוס. לצד עיתוני נוער וחיילים (כגון מעריב לנוער מ-1957, במחנה מ-1981) מגזינים אלטרנטיביים שעניינם פנאי, בידור ואקטואליה (כגון העולם הזה מ-1937 ומוניטין מ-1978). ההתמקדות בעיתונות זו נבעה מהמפגש הראשוני בין השיח המיני הפרופסיונלי לזה הפופולרי וקיומו ברציפות במגוון פרסומים החל בתקופת היישוב ועד שנות השמונים. לכן הוא אפשר ניתוח השוואתי מקיף של השינויים שחלו בתחום זה לאורך השנים, בניגוד למדיה האחרים שנכנסו מאוחר יותר לשיח התקשורתי הישראלי ככלל ולזה בתחום המיני בפרט.

כדי לחשוף את אסטרטגיות הפעולה של שיח הייעוץ המיני בשדה התקשורתי נערך ניתוח שלו בארבעה רבדים. (1) הרובד התמטי כלל זיהוי והגדרת הנושאים הספציפיים המרכיבים אותו, כגון: תפקידי מגדר, פריון, יחסי כוח, הנאה, מין ומוסר, חינוך מיני וכולי. (2) הרובד הלשוני הסמיוטי כלל איתור וניתוח אסטרטגיות טיעון, מסגור או ייצוגים בשיח, ומשמעותם האידאולוגית. (3) הרובד החוץ-לשוני כלל משתנים חברתיים ומוסדות שמילאו תפקיד בהפקה, בהפצה ובהתקבלות של תחום הידע המיני הפומבי. (4) רובד ההקשר החברתי-פוליטי וההיסטורי הרחב בחן את הקשר שבין שיח הייעוץ המיני לאירועי מפתח מקומיים וגלובליים הן מבחינת התפתחות תחום הידע המיני הן מבחינה חברתית ופוליטית.

ניתוח הממצאים חשף חמישה מהלכים (המפורטים בחמשת פרקי העבודה) בהתפתחות שיח הייעוץ המיני הפומבי בארץ ובהבניית המיניות הישראלית. הפרק הראשון בעבודה עוסק בחדירת הידע המיני לעיתונות הישראלית בשנות הארבעים והחמישים במסגרת מדורי מכתבים למערכת בעיתוני הנשים. המדורים נוהלו בידי נשים במערכת העיתון, שעצותיהן נסמכו בעיקר על ניסיון חייהן, על ערכיהן ועל תפיסותיהן האידאולוגיות ששיקפו את הלך הרוח הדומיננטי בחברה. הן ביטאו את ההגמוניה הפוריטנית ששלטה בחברה ובמסד, ששירתה את שימור התפקיד המגדרי של קהל הקוראות ותאמה לתכני העיתון ויעדיו. גישה זו נשמרה במדור הייעוץ בעיתון הנוער מעריב לנוער במחצית השנייה של שנות החמישים. המדור נערך בידי פסיכולוג ששמר על הילת האיסור על המין והשתמש בסמכותו לטיפוח דפוסי התנהגות פוריטניים ונורמות מגדר מסורתיות בקרב הנוער. הוא עשה זאת באמצעות שימוש בהמשגה רומנטית ונטולת ביטויים מפורשים המתייחסים למין ומיניות, במטרה להציג את הביטוי מיני כמגונה וכלא-רלוונטי לגיל הנעורים. פרסום מחקרי אלפרד קינסי בארצות הברית בסוף שנות הארבעים ותחילת שנות החמישים חולל מהפכה בהכרה של תחום הידע המיני כמדע וכפרופסיה בעולם המערבי. אולם רק בתחילת שנות השישים שולבו מושגים ותפיסות שנבעו מממצאי בעיתונות הייעודית בארץ. בעת שעיתוני הנשים שיתפו פעולה עם

התנועות טענו החל משנים ספורות לאחר מותו בבית החולים הדסה בצפת, ביום שישי, י"א בכסלו תר"פ, 2 בדצמבר 1919, והוא בן 59, ועד שנות השמונים של המאה הקודמת, כי הן מבטאות את מורשתו ומגלמות את רוחו.

עניינו של מחקר זה אינו רק הלפרין עצמו. מטרתו כפולה: להציג את פרשת חייו של מיכאל הלפרין, ולדון בגלגולי דמותו בזיכרון הקולקטיבי. חשיבות הזיכרון הקולקטיבי היא בכך שזיכרון קולקטיבי הוא תמונת העבר כפי שהיא מצטיירת, או הצטיירה, בדמיונם של אנשים ברגע נתון. הוא משקף את רוח הזמן, את הדגשי התקופה, את האידאולוגיות ואת הצרכים התרבותיים, החברתיים והפוליטיים. חקר הזיכרון הישראלי, עיצובו ושימורו, זכה לעדנה בעשורים האחרונים. במסגרת זו נחקר גם מקומן של דמויות בזיכרון הקולקטיבי היישובי והישראלי. בעבודה זו ביקשתי לדון במקומו של הלפרין בזיכרון באמצעות בחינת המאבק על דמותו בין התנועות. מחקרים רבים יצאו לאור בשנים האחרונות בנושא הזיכרון הישראלי. מחקר זה ממשיך מחקרים קודמים על מקומן של דמויות בזיכרון הקולקטיבי היישובי והישראלי, ומנסה לתרום לשאלת מהותם של המרכיבים המכוננים את הזיכרון הקולקטיבי, ולשאלה מה בוחר הזיכרון הקולקטיבי להנציח ומה להשכיח.

העבודה משלבת, אם כן, היסטוריה וזיכרון. הנחת המחקר הייתה שבחינה מדוקדקת של תהליך יצירת האגדה של מיכאל הלפרין, והתחקות אחר דרכי כינונה ושימורה וחשיפת ההקשר ההיסטורי שבתוכה התעצבה, עשויות לתרום להבנת ההיסטוריה של היישוב והמדינה וללמד על הזיכרון הקולקטיבי הישראלי. מקורות ראשוניים רבים שימשו אותי בכתיבתה ובהם מקורות ארכיוניים, קטעי עיתונות, וראיונות. דמותו של הלפרין נגעה במגוון של פעילות ציונית, ולכן חומרים ראשוניים על חייו או על מקומו בזיכרון נמצאו בשורה של ארכיוניים: ארכיונים כלליים, ובהם הארכיון הציוני המרכזי וארכיון המדינה; ארכיונים תנועתיים, ובהם ארכיון מכוון ז'בוטינסקי, ארכיון המכון לחקר תנועת העבודה ע"ש פנחס לבון, ארכיון יד טבנקין, ארכיון מפלגת העבודה בבית ברל וארכיון מרכז מורשת בגין; ארכיונים מקומיים, ובהם ארכיון קיבוץ מחניים, ארכיון קיבוץ כפר גלעדי, ארכיון בית השומר שבכפר גלעדי וארכיון המועצה המקומית ראש פינה; וארכיונים מוסדיים או פרטיים, ובהם ארכיון תאטרון חיפה (בו הועלתה ב-1965 הצגה שגיבורה היה מיכאל הלפרין) וארכיון בית החולים זיו בצפת (בו מצוי עיזבונה של מי שהייתה האחות הראשית בעת שנפטר הלפרין). קטעי העיתונות שבהם נעשה שימוש במחקר זה נחלקים לעיתונות ארץ-ישראלית ולעיתונות מזרח אירופית ציונית בעברית. מקור ראשוני נוסף למחקר זה היו ראיונות שנערכו בשנים 2015-2016 עם כמה מחברי קיבוץ מחניים הוותיקים. הראיונות התייחסו לשלב האחרון של המאבק על מקום קבורתו ועל הנצחתו, משנות השישים ועד תחילת שנות השמונים של המאה הקודמת. כן נעשה שימוש במקורות משניים: חלקם כתיבה לא מחקרית כגון ספרים, סיפורים, וזיכרונות שבהם מוזכר מיכאל הלפרין, וחלקם מחקריים ואקדמיים. שיטת העבודה בהייתה הצלבת המקורות הראשוניים עם המקורות המשניים.

המיני במדיה. העיתונים ניצלו את מאבקי הכוח הללו כדי לקדם את האינטרסים המסחריים והאידאולוגיים שלהם. לכן המחקר מדגים את מנגנון השליטה של התקשורת בתהליך ייצור הידע המיני ואת סמכותה להמליך את מומחיו בהתאם לאג'נדה פוליטית, חברתית שרצו לקדם. לפיכך, משהתאימה האג'נדה הסקסולוגית לזו של העיתונות הייעודית הוגברה החשיפה של הסקסולוגיה, שבעקבותיה הוכרה כפרופסיה ייחודית. זאת בניגוד לתהליכי ההתמחות המקובלים בתחומים המדעיים והפרופסיונליים האחרים, שמומחיותם דורשת הכשרה במסגרת פעילות קהילתית פרופסיונלית מדעית בלבד. המחקר אף חושף את תפקיד המדיה בהבניית המיניות הלאומית באמצעות המחשת האופן שבו שיתוף הפעולה בין העיתונות למומחי הידע המיני אפשר את פריצת גבולות המהוגנות המינית הלאומית. זאת באמצעות סיקור ערכים, נורמות ודפוסי התנהגות מינית וחברתית בעלי אופי ליברלי, שנעדרו מהתרבות הלאומית הישראלית, כגון: ערעור ההגדרות המסורתיות של גבריות ונשיות והקשר הישיר בין נישואין לבין פרייון.

לפיכך המחקר מדגיש שהמדיה אינם כלי נוסף שבאמצעותו מופץ הייעוץ המיני והפסיכולוגי בלבד, אלא הם חלק בלתי נפרד מתהליך ההבניה הלאומית של מיניות בחברה. מחקר זה פותח פתח למחקרים נוספים שיחקרו את אופן התפתחותו של תחום הידע המיני הפומבי באומות צעירות נוספות, תוך בחינת מקום המדיה בתהליך זה.

עבודת תזה לתואר שני

דמותו של מיכאל הלפרין ב"זיכרון הקולקטיבי", המאבק על הנצחתו בין תנועת העבודה לתנועה הרוויזיוניסטית ומשמעותו

עופר בהרל

בהנחייתם של פרופ' מוטי גולני, החוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת תל אביב, וד"ר אמיר גולדשטיין, המכללה האקדמית תל-חי, תשע"ז

מיכאל הלפרין הוא מהדמויות המרתקות והמסקרנות בתולדות היישוב היהודי. כיום דמותו של הלפרין שקועה בתהום הנשייה, אך המעיין בספרי זיכרונות מראשית ההתיישבות החדשה בארץ ישראל אינו יכול שלא להבחין כמה רבים הם הספרים, המאמרים, הזיכרונות, הסיפורים והאגדות שבהם מופיע איש החלומות ובעל השיגיונות, מיכאל הלפרין. להבדיל מדמויות רבות אחרות, שהשראתן הצטמצמה למעגל תנועתי ורעיוני מסוים, השראתו של מיכאל הלפרין התקבלה בשני הזרמים המרכזיים של התנועה הציונית: העבודה והרוויזיוניסטים. מעמד זה לא הוקנה לו מתוך הסכמה, אלא, לרוב, במאבק ובפולמוס. שתי

לפעולותיו ובעיקר להגותו של הלפרין, והמעקב אחר גלגולי דמותו, מאירה תהליכים במאבק בין התנועות בתקופת היישוב ובין המחנות בתקופת המדינה, כמו גם את השלב שבו בחרו שני הצדדים, תנועת העבודה והתנועה הרוויזיוניסטית, לאחד כוחות כנגד שחיקת האתוס הציוני ועלייתה של גישה חדשה וספקנית כלפי גיבוריו. ייחודו של סיפור אגדת מיכאל הלפרין, שעומד במרכז מחקר זה, הוא בהיותו נושא שהעסיק קבוצות שונות שנים ארוכות.

ההתבוננות בדמותו של מיכאל הלפרין בחייו ובהתגלגלותה לאחר מותו, במשך כ-120 שנה, מתחברת אל אירועים היסטוריים: העליות הראשונות, צמיחת הציונות, תחילת המאבק בין שתי התנועות המרכזיות ביישוב והמשכו במדינה. התבוננות זו הופכת את פרשת חייו והתגלגלות זיכרון דמותו לנקודת תצפית שמאפשרת לבחון תהליכים ותופעות בהיסטוריה של ראשית הציונות ושל היישוב והמדינה מעל ומעבר לאירועים עצמם. בחינה של קשת התגובות לדמותו,